

İnsana ve dünyaya dair çoğu durumu ve olayı açıklayabilecek bir bakış açısı: Jel Teorisi

Mücahit Özdoğan

İnsanların en az yaptığı fiillerden biri gerçek anlamıyla aynaya bakmaktır. Karşı taraftaki insana "sorgula" ve "özeleştiriyi yap" diyen çoğu kişi bu kavramları sadece kalıp cümle olarak kullanır. İnsanlar her zaman kolaycılığa meyillidir; dolayısıyla kalıp cümlelerin rahatlığına kendimizi bırakmak bize her zaman tatlı gelir.

Şimdi burada anlatacağım aslında bir nevi aynaya bakmak sözünün işaret ettiği ve vurguladığı fiili tam anlamıyla gerçekleştirme ve hakikati bulma denemesidir. Tam olarak başarır mıyım bilmiyorum ama en azından yola çıkmış olalım...

İnsanların devamlı şekilde akıllarına gelmeyen veya fazla düşünmek istemedikleri bazı çok önemli konular vardır. Bunların başında ölüm gelir. Sürekli olarak ölümün soğukluğuyla yaşaması zararlı olacağı için bu konuyu unutmaması için insanın yapısında belli bir mekanizma vardır. Bu mekanizma sadece ölüm için değil, çoğu hatırlanmak istenmeyen konular için de geçerlidir. Bu durum insanın büyük bir çelişkisidir. Çünkü mesela bu dünyada en azından ölümsüzlük bulunana kadar tek gerçeklik ölümdür. Yani aslında bir nevi ölmek için yaşarız; diğerleri hayaldir, önemsizdir, basit birer oyundan ibarettir. Fakat insanın beyni, onu gerçek olmayana yönlendirir, o yöne doğru teşvik ederek insanın akıl sağlığını korur. Müslümanlar olarak elbette bu dünyada neden var olduğumuz bellidir; fakat burada sorgulamaya çalıştığım Allah'ın koyduğu bu mekanizmanın sebepleridir. Gerçeklik bizim akli dengemizi bozabilirken, yanılısamalar bizi mutlu eder.

Yanılsama ve gerçekliğin aynı anda olduğu durumlar insanlar arasındaki ilişkiler için de geçerlidir. Arkadaşlarınızı, dostlarınızı, sevgililerinizi veya diğer 'yakınlarınızı' düşünün. Her bağ bir sebebe bağlı. Her ilişkide çoğu zaman karşılıklı fayda bulunur. Aile bağları için bu durum bazen geçerli olmayabilir ama sonuçta burada da belirli beklentiler vardır. Benim burada kastettiğim tamamen faydacı bir anlayış değildir. Kendi adıma konuşursam, bu dünyaya bir türlü ısınmamış, her şeyi boş gören ve yalnız biri olarak her şeyi fayda üstüne kurgulu zanneden birisi değilim. Ama dediğim gibi beni şüphelendiren pek çok durum var. Örneğin insanların kim olursa olsun gizli haset beslemesi gibi. İnsan öyle bir varlık ki, "ayıp olur" kavramının arkasına sığınarak ömürleri boyunca giydikleri ve hiç çıkarmadıkları bir maske takarlar, sürekli "-mış" gibi yaparlar.

Arkadaşlıklarınızı düşünün; iyi vakit geçirmesiniz yine beraber takılmaya devam eder misiniz? Bunu bilerek her insan gizliden gizliye diğeriyle ilgili onu yerecek malzeme toplar. Söylese de söylemese de bunu yaparlar. Çünkü herkes "ben eleştiriye açığım" dese bile değildir; lütfen kendimizi kandırmayalım. Burada gerçek olan şey o insanla ilgili malzeme topladığınız veya arada belirli bir karşılıklı fayda olmasıdır. Yanılsama ise insanların yalnız olduklarının farkına varamamalıdır. Burada yalnızlık sektörünün edebiyatını yapan insanlar gibi olmak istemem. Vardır ya öyle tipler; adam bardan, pubtan veya ortamlardan çıkmaz, arkadaşları olmasa o bir hiçtir ama "az insan çok huzur" edebiyatı yapar. Gerçekten de insan fitrat olarak sosyalleşme ihtiyacı hisseden bir canlıdır. Çünkü bütün sistem bunun üzerine kuruludur.

İnsan, başkasının hatasına, mutsuzluğuna veya kötü hâline çoğu zaman içten içe sevinir veya kendini rahatlatır. Buna hastane örneği verilebilir. Örneğin hasta olmadığınız hâlde bir hastaneyi ziyaret ettiğinizde o atmosferden doğan ürperti aslında sizi rahatlatan bir şeydir; çünkü siz sağlıklısınızdır ama onlar değildir. Yanılsama ve gerçeklik arasındaki ilişki bu tarz durumlarda da karşımıza çıkar.

İşte ben insanlar arası ilişkiler örneğiyle verdiğim bu yanılsama ve gerçeklik durumunu görünmeyen ama mutlak olarak var olan jelle açıklıyorum. İnsanın olduğu her yerde görünmeyen ama mutlak olarak bulunan bir jel vardır. Bu jel insanın, diğer insanlar dahil her şeye olan bağını kurmasını sağlayan ortamı yaratır. Bu jel kesinlikle dışsaldır, canlı cansız bütün varlıkları kapsar, bu dünyada ve her yerdedir. Yani şu an dünyanın tamamında bir jel vardır ve herkes onun içindedir. Marsa koloni kurduk ve insanlar orada

yaşmaya başladı diyelim; işte orada da bir jel oluşur. Çünkü artık insan oradadır. Hepimiz bu jelin içinde yaşıyoruz.

İnsan fitrat olarak kural ve alışkanlık oluşturmaya meyilli ve düşünme yeteneğine sahip olduğu için bu jel aynı zamanda içsel olarak da tahayyül edilebilir. İnsan, örneğin yeni öğrendiği bir bilgiyi aslında analiz veya yorum olarak kullandığı kadar bir yanıyla da sınırlar ve kalıplar oluşturmak için de kullanır.

İnsanın kendi kafasında diğer canlı veya nesnelere oluşturduğu bağ, görünmeyen ama mutlak olan jeli yoğunlaştırır. Örneğin çok fazla insanla arası olan iyi olan birisinin içinde dolandığı jel, diğerlerine göre daha yoğundur.

Dünyada tek bir insan olduğunu varsayalım. Şimdi buradaki jel nerededir? Yine bütün dünyayı sarmıştır ve her yerdedir ama yumuşaktır. İnsanların sayısı arttıkça jel mutlak olarak değişir. Bir insanın diğerleri hakkında düşünmesi, olasılıkları hesaplaması, hayaller kurması jeli değiştirici unsurlardır. İnsanın yolda gördüğü ama umursamadığı insanlar dahi jeli değiştiren unsurlardır.

Görünmeyen ama devam olarak var olan jel, beklentilerin oluşmasını sağlayan ana etkidir. Örneğin bir yazar çok satan bir roman yazdığında artık okuyucular ondan bu tarzda romanlar beklemeye devam başlar. Yazar da yazacağı yeni romanın çok satacağını bildiği için okuyucuların beklentileri doğrultusunda yeni romanını çıkarır. Genç yaşta farklı sektörlerde başarılar elde eden ve çok popüler olan isimler için de bunları söylemek mümkündür. Bu tarz insanlar eğer onu popüler yapan çalışmalarının üstüne koymazsa, yeni yapıtı iyi olsa bile eleştirilir. Bu durum jelin yoğunlaşmasından kaynaklanır. İnsanlar böyle durumlarda genelde "Beklentiyi karşılayamadı" ismini verirler. Ama bahsettiğim jel oradadır ve ondan sıyrılmak mümkün değildir.

İnsanların şekilciliğe meyilli olmasının nedenlerinden biri de yine jeldir. Çünkü her toplumda belli başlı doğrular oluşur. Bu topluma yeni katılan insanların da buna uyması beklenir. İnsanın aklında oluşan ilk imge karşıdaki insan görüntüsü, yaptıkları ve söyledikleridir. Jel olmasa belki de bugün önemli olarak görülen dış görünüş, siyasi fikir, etiket vb. etmenler hiç dikkate alınmayabilir. Aslında jel, insanların yaşadıkları var olan durumları abartmasına neden olur. Sanki bunun için doğmuş ömrünü bunlarla tüketir. Bu apaçık bir yanılsamadır. Şekilciliğe önem vermeyen insanlar, diğerleri gibi olmadıklarını düşünürler ama ister istemez etkilenirler; çünkü diğerlerinin kafasında kendisi hakkında oluşan imajın farkındadır. İnsan stereotipler oluşturmaya meyillidir.

Jel, insanların vasatta buluşmasını sağlar. Dolayısıyla kaos önleyicidir.

İnsanın kendisine karşı dürüst olmadığı/olmadığı konulardan biri diğer insanların beklentisine göre kendini şekillendirmediğidir. Çoğu insan karizma yapmak için "Ben insanların görüşlerini önemsemem" dese de, gerçeği pek yansıtmayan bir laftır. İnsanlar hani tutan bir şeyin cılkını çıkarır veya pastadan pay kapmaya çalışır ya, işte bunun da sebebi jelin yoğunlaşan kısımlarıdır.

Günümüzde sosyal medya, küreselleşme ve gelişen teknoloji gibi unsurlar, jeli giderek daha fazla dalgalı ve karışık hâle getirir. Bu gelişmelerle birlikte insan nüfusu arttıkça jel de dinamik olmaya devam eder. Güçlenen ve gelişen iletişim yetenekleri, jelin karmaşıklaşmasına neden olduğu gibi onun daha etkin olmasını da sağlamaktadır. Eskiden bu jelin müdahale ediciliği ve etkisi çok azdı ama artık şimdi karşılıklı iletişim ve bağlılık arttıkça domino taşı misali gelişen olaylar zincirleri de aynı şekilde artmaktadır. Bunu sadece dünya çapında büyük olarak tahayyül etmeyin; örneğin herhangi iki arkadaş önceden sadece yüz yüze veya mektuplaşarak haberleşiyorken artık sosyal medyayla birlikte yeni bir iletişim alanı doğdu ve buradaki faaliyetler de artık alınacak kararlar da önemli roller oynamaktadır.

Edward Lorenz'in Çin'deki bir kelebeğin kanat çırpışının ABD'de fırtınaya dönüşmesi olarak açıkladığı kelebek etkisi fikri, jel teorimi açıklayan önemli örneklerden biridir. Doğrusal olmayan dinamik sistemler ve başlangıç konumlarına hassas bağlılık(kelebek etkisi) gibi ilkelere dayanan Kaos Teorisi, yazımda anlattığım durumlarla paralellik gösterir. Jel insanın olduğu her yerde mutlak olarak vardır ama doğrusal değildir. Her zaman başlangıç durumuna bağımlıdır diyemem ama çeşitli etmenlerle beraber farklılık oluşturacak şekilde

karşımıza çıkabilen hassas bağımlılık durumlarıyla karşılaşabiliriz. Sonuçta herkes bu jelin içindedir ve bundan etkilenmemeleri mümkün değildir.